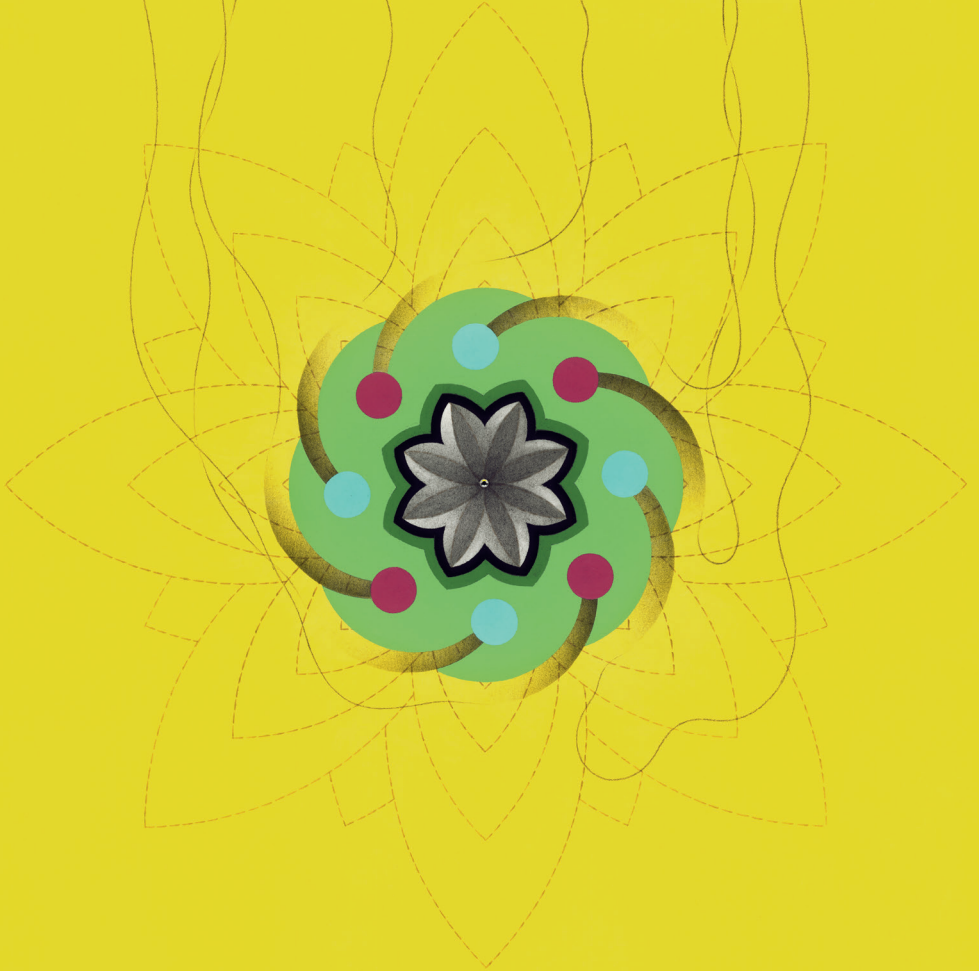

Jan Oegema

Vantilt

Diep uit het oor

Taal en poëzie in de retraites van het Open klooster

Voor Bieke Vandekerckhove (1969-2015) en Bart Verhulst

www.openklooster.nl (voor achtergronden, films en programma)

JAN OEGEMA

Diep uit het oor

*Taal en poëzie in de retraites
van het Open klooster*

Uitgeverij Vantilt

Ik bid u, mijn taal, houd ons vloeibaar

Erwin Mortier

INHOUD

Welkom	7
Dichterwording: ademenhalen diep uit het oor	11
Poëzie en religie	49
Stille renaissance	59
Vijf paradoxen van compassie, met dank aan Hadewijch	71

Twee werkvormen

Gesprek vanuit de stilte	85
Contemplatieve dialoog	88

Gedichten

Maria van Raak, <i>Ode aan het missen</i>	16
Bieke Vandekerckhove, <i>Vier haiku's</i>	50
Barbara de Beaufort, <i>Temidden van</i>	60
Margriet Hohmann, <i>Zo graag</i>	78

Welkom

Een uitbundige zomerdag, de zesde dag van de retraite. Een oude meester is op bezoek, hij zit klaar voor zijn overdenking en zal zo dadelijk worden geïntroduceerd. Een rijzige gestalte, een pionier, in zijn jonge jaren heeft hij op eigen kracht grote ontdekkingen gedaan. Hij leerde zichzelf yoga uit een boekje, vond op eigen kracht een manier om zich te wapenen tegen de gekte van godservaringen en wende zich aan zitmeditatie in een katholiek klooster waar de *sixties* nog lang niet waren gearriveerd. Later werd hij abt van datzelfde klooster en richtte er een zendo in, een van de mooiste van de Lage Landen.

Nu zit hij hier, middelpunt van een gehoor bestaande uit zomerkloosterlingen. Mensen die niet zoals hij de drie geloften hebben afgelegd – maar dat maakt voor de oude meester geen verschil. Hij heeft te veel gezien om enige religieuze richting of vorm heilig te verklaren. Zelf leeft hij al enige jaren buiten zijn gemeenschap. De oude vorm paste niet meer.

De volgende dag klaagt een deelnemer hem zijn nood, hij legt uit moeite te hebben met de luxe van een retraite en zich nu niet

nuttig te kunnen maken voor de samenleving. Waarop de voormalige abt simpelweg zegt: ‘Zijn is vruchtbaar.’

Zijn is vruchtbaar. Na zijn vertrek zullen die woorden nog enige dagen natrillen.

Maar nu de overdenking. Het is half twaalf ’s ochtends, het vaste moment waarop de stilte van de morgen overgaat in gesproken woord.

Jeroen W., trappist, wacht het welkom af en begint. Honderden keren heeft hij voor een groep als deze gezeten, hij kent zijn verhaal uit den treure, kan het op talloze manieren beginnen en aanpassen. Dat hoor je, hij spreekt tot niemand in het bijzonder, deze groep bestaat voor hem uit dezelfde anoniemi als altijd en overal.

Tot het hapert. De oude meester – hij zou kunnen voorkomen op een Rembrandt maar evengoed op een Japanse prent – heeft twee jaar geleden een beroerte gehad en kampt nog met de gevolgen daarvan. Af en toe heeft hij een black-out, zoals nu. De woorden zijn zoek, hij kijkt hulpeloos rond, weet niet hoe hij verder moet. Vervolgens legt hij uit wat hem mankeert en vraagt om excuus.

Daarna is het anders. De korte zwakte heeft hem deel gemaakt van de groep, ze heeft hem een lichaam gegeven, een lichaam te midden van andere. Als hij verder spreekt, blikt hij voortdurend rond en weegt het effect van zijn woorden. Die klinken vrijer nu, zoekender, ze komen niet meer voort uit routine maar uit de wens ze te laten kloppen met het hier en nu.

Ontroerend om mee te maken. Leerzaam ook, altijd weer leerzaam. Iemand die loskomt van zijn rol en een onzekerheid toelaat die de eigen autoriteit kan aantasten. Maar haar zodoende natuurlijk juist vergroot.

De retraites van het Open klooster, overigens voor iedereen

toegankelijk, staan in het teken van een aantal grote idealen. Leven volgens het ritme van monastieke ritens uit Oost en West. Een thuis vinden in de verscheidenheid van religieuze culturen, in combinatie met de moderne literatuur. De beoefening van compassie, onder meer door loop- en zitmeditatie, het gesprek vanuit de stilte en de contemplatieve dialoog. Maar minstens zo belangrijk is het individuele en groepsgewijze experiment in ontvankelijkheid en openheid, zo-even met broeder Jeroen onverwachts in het middelpunt.

Idealiter is elke Open-kloosterretraite zo'n experiment. Tien tot twintig volwassenen zoekend naar verstillings, losgezongen van de posities die ze in het dagelijks leven innemen. Met inbegrip van de religieuze en spirituele posities – die vooral. Bloot zijn en beginnen, schreef Paul van Ostaïen in 1918. Een frase die heel goed als motto van de Open-kloosterretraites zou kunnen dienen.

Dit boek is een neerslag van zeven jaar Open kloosters en biedt een reflectie over een aantal nauw samenhangende thema's. Het hoofdessay gaat over vertrouwen in taal en ontleent zijn centrale idee – dichterwording – aan een gedicht van Antjie Krog (een gedicht waarin een verre echo valt te beluisteren van Kierkegaards wens dat de spiritueel gevoelige mens *zich laat dichten*). Daarna volgen drie kleinere essays, om te beginnen een over de relatie tussen poëzie en religie, dan een over stilte en nieuwe opvattingen daarover, tot slot een over compassie en de paradoxen daarvan, dat laatste in de geest van de middeleeuwse Hadewijch en een opmerkelijke zin uit een van haar brieven: 'De minne kan wonen in de naastenliefde maar de naastenliefde niet in de minne.' Hadewijch was overigens de dichteres van het winterklooster 2013,¹ Antjie Krog van winterklooster 2014.²

De namen van deelnemers en gasten zijn niet voluit geschreven, om het niet-openbare karakter van de retraites te laten uitkomen. Toch wil ik op deze plaats voor twee mensen een uitzondering maken: Ton Lathouwers en Louise Kleinherenbrink.³ Het idee voor het Open klooster is ontstaan tijdens een *sesshin*⁴ van Maha Karuna Ch'an, de lekenorganisatie waaraan zij leiding geven. Zij waren nauw betrokken bij de realisatie van het eerste Open klooster in de zomer van 2010, in Rosario, een voormalig nonnenklooster in het Belgische Pajottenland, nu een ecoculturele pleisterplaats annex concertzaal. Daar begon iets wat nog altijd bezig is te beginnen.

Tot slot: zie het eerstvolgende essay niet als een *algemeen* essay over taal in religie en spiritualiteit. Het is een rapsodie geïnspireerd op teksten gebruikt en geschreven tijdens de retraites van het Open klooster of ontdekt tijdens de voorbereidingen daarvan. Vooral dit essay doet een poging iets voelbaar te maken van de sfeer tijdens de retraites. Het blikst terug op een slotceremonie, bespreekt een door deelnemers geschreven gedicht en lied, en portretteert twee gasten die enkele dagen op bezoek waren.

Dichterwording: ademen diep uit het oor

Het religieuze en spirituele denken over taal staat sterk in het teken van ontoereikendheid, en daarmee van menselijk onvermogen. Gaat het erom het grote mysterie van leven en dood te benoemen, de hoogste of uiteindelijke werkelijkheid, de schittering en verhevenheid van deze of gene god, dan ligt er een schat aan adjectieven paraat om duidelijk te maken hoezeer de mens is veroordeeld tot stamelen en gissen. Een *schat*, inderdaad, en dat is meteen al een aanwijzing hoe eenzijdig deze voorstelling van zaken is. Niet onjuist, wel eenzijdig – en typerend voor de depreciaties bij religieuze en spirituele auteurs.

God? Tao? Nirwana? Allah? De wijsheid voorbij alle wijsheid? Er is een uitgebreid repertoire aan onmachtswoorden, op zich al een indrukwekkende demonstratie van talige rijkdom. Onnoembaar, onbeschrijfbaar, onuitsprekelijk, onuitputtelijk, ondoorgrondelijk, onvatbaar, ondenkbaar, ondefinieerbaar, onvergelijkbaar, onmeetbaar, onmetelijk, oneindig... het is maar een eerste greep, eenvoudig uitbreidbaar met allerlei bepalingen met 'niet', 'zonder' en het prefix 'a-'.

‘De Tao die gezegd kan worden is niet de eeuwige Tao’, zo luidt een van de oerzinnen van religie en spiritualiteit.⁵ Het is de beginzin van Lao Zi, zijn tekst – we zouden nu zeggen: zijn dichtbundel – stamt vermoedelijk uit de vierde eeuw voor Christus.

‘Van dat, waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen.’⁶ Nog zo’n oerzin, van een vergelijkbare strekking als die van Lao Zi ofschoon een stuk militanter. Wittgenstein, filosoof met een naar religie hunkerend hart, schreef hem op ergens in de Eerste Wereldoorlog, al wordt dat laatste meestal vergeten.

Het religieuze denken over taal ligt als het ware ingeklemd tussen die twee zinnen, het is daardoor bijna *bevangen*, zozeer dat het er nauwelijks tegenin durft te denken. Toch zijn er denkers en dichters die dat hebben gedaan, recent en minder recent. Tibetaanse boeddhisten speculeren over de witte ‘A’, klank van de oorspronkelijke zuiverheid en goedheid van de mens; evangelist Johannes herschrijft het bijbelboek Genesis wanneer hij stelt dat de schepping begint met ‘het Woord’; de Joodse esoterici van het *Sefer Jetsira*⁷ laten diezelfde schepping beginnen met een noeste god die stuk voor stuk de tweeëntwintig letters van het Hebreeuwse alfabet uithakt; en dichter Hendrik Marsman beweert dat er diep in het hart van de taal een wit licht schuilt – geen witte A, een wit licht. Naast een zeer sterke traditie van taalscepsis bestaat er dus een levendige en naar mijn idee te weinig belichte traditie van taalvertrouwen, en in die laatste voel ik me meer thuis dan in de eerste. ‘We doen zo snel min over taal’, zei medeorganisator Gerard K. een keer tijdens een kringgesprek, ‘maar taal kán zo veel.’ Daarin val ik hem graag bij, zeker sinds ik de taalfilosofie van de Japanse zenmeester Dōgen Kigen (1200-1254) heb leren kennen. Dōgen heeft een groot vertrouwen in de zegbaarheid van het onzegbare en heeft daarvoor een betoverend sterk argument.

Maar dat komt later, aan het slot van dit hoofdstuk, want bij alle filosofische originaliteit van Dōgen mag je niet vergeten dat ze begint met een affect dat zich weinig aan argumenten gelegen laat liggen: liefde. Dōgen *houdt* van taal, hij gelooft in taal zoals een dichter in taal gelooft, en dat maakt dat hij een stuk genuanceerder denkt dan bijvoorbeeld de jonge Wittgenstein, wiens stelling (want dat was het: een genummerde stelling) hij uiteraard niet kende maar moeiteloos had kunnen pareren. Inderdaad, zou hij zeggen, over het onuitsprekelijke kun je strikt genomen niet spreken, maar in de altijd tekortschietende pogingen daartoe kan het zich wel degelijk tonen – al weet je niet precies waar en hoe. Om daar in een adem aan toe te voegen dat het onuitsprekelijke zich ook en net zo goed toont in Wittgensteins genummerde stellingen... waarom niet. Het onuitsprekelijke wordt niet beperkt door taal of door cijfers, zou Dōgen verzekeren, het wordt voortdurend geuit zonder dat woorden en symbolen het kunnen uitputten.

Het wordt voortdurend geuit. Dōgen zegt het letterlijk zo, in een gedicht dat ik zojuist losjes parafraseerde:

Niet beperkt
Door de taal
Wordt het voortdurend geuit
Zo kan de weg van de taal
Het tonen maar niet uitputten.⁸

Voor Dōgen is taal volop verbonden met het grote mysterie. Het mysterie toont zich – *zeigt sich* – ook in taal (wat ik nu zo zeg omdat de jonge Wittgenstein deze voor de hand liggende conclusie over het hoofd zag).

Dit essay is een aanhankelijkheidsbetuiging bij bovenstaand gedicht, de retraites van het Open klooster hebben zulke mooie aanwijzingen geleverd voor de juistheid ervan. De navolgende pagina's zullen gaan over gedichten van Antjie Krog en André D., de overdenkingen van Ton L., het schrijven van Nico T. en een polemieek rond Patricia de Martelaere. Dat alles en meer afgesloten met een korte bespiegeling over de taalfilosofie van Dōgen – plus die van de volgens mij te letterlijk gelezen Lao Zi, die genuanceerder en positiever over taal dacht dan hij kon laten merken. Laat het me navrant zeggen: evenals Lao Zi gelóóf ik in taal, met een schroom die het uiteindelijk verliest tegen de hartstocht. Hoewel niet in taal *zonder meer*. Lao Zi schreef zijn leer uit in gedichtachtige teksten, bondig en fragmentarisch, sterk metaforisch en soms rijmend, en dat heeft in zijn geval een vergelijkbare reden als bij dichter en taalexperimentator Dōgen.

Als je wilt spreken over het ene en eerste – voor Lao Zi is dat Tao, voor Dōgen de Boeddhanatuur, voor een ander is dat Christus of Shiva, voor weer een ander compassie of schoonheid (niet noodzakelijk met hoofdletters) –, als je wilt spreken *in contact staande* met dat ene en eerste, dan moet je dichter durven zijn. Preciezer: je moet dichter durven zijn op de wijze waarop *iedereen* dichter kan zijn.

KINDERLOOS

Een voor mij bijzonder taalmoment in de retraites van het Open klooster heeft niets uitstaande met poëzie in letterlijke zin, het was een moment van waarheid, eerder dan van schoonheid. Het volgde op laat ik zeggen een alledaags voorval, een aanvankelijk onderhuids incident in de groep.

In de voorstelronde aan het begin van de retraite in Bellem,

Vlaanderen, vertelde een deelnemster met grote geestdrift over haar recente grootmoederschap. Ze genoot volop van haar kleinkinderen, die gaven een nieuwe dimensie aan haar leven. Haar relaas en kwinkslagen vulden de ruimte, hier etaleerde zich moederschap in volste glorie. Verwonderlijk om naar te luisteren, en dat gold zeker voor drie deelnemsters van midden veertig die ongewenst kinderloos waren gebleven. Hún retraite kreeg vanaf die eerste kennismaking een navrant accent, zo bleek in de loop der dagen. Eerst door een terloopse opmerking, later door hun inbreng in de kring. Zo begon hun verdriet mee te resoneren en werd het een thema naast andere.

Aan het einde van de retraite kreeg het een onverwacht besluit. Op de laatste avond vond als gewoonlijk een afscheidsceremonie plaats en die werd deze keer ingeleid door Maria van R., toen een van de medeorganisatoren. In een korte toelichting vooraf zei ze dat het ritueel van deze avond ook bedoeld was ‘om leven te gedenken dat wel was gewenst maar niet gekomen’. Die elf woorden, precies die. Ter plekke maar met groot inzicht geformuleerd, een mooi voorbeeld van wat therapeuten betitelen als ‘inclusief maken’. Wat hier wil zeggen: zorgen dat een groot verdriet van drie jonge vrouwen onderdeel wordt van het empathisch bewustzijn van de hele groep. Hetgeen lukte, dankzij elf woorden die stilte brachten door hun fijngevoeligheid.

En zeker, Maria van R. schrijft gedichten, een daarvan is op de volgende pagina afgedrukt. Wat ze echter op dat moment demonstreerde is een poëtisch vermogen waarvoor je geen dichter hoeft te zijn en waarvoor de moderne literatuurwetenschap geen kader paraat heeft. Luttele woorden kunnen poëtisch werken domweg omdat ze getuigen van inzicht en verantwoordelijkheidszin. Dat, en omdat ze *belichaamd* zijn: geschreven of gespro-